

## NEPŘIZPŮSOBIVOST JAKO NÁLEPKA A MÝTUS



Na serveru [Aktualne.cz](http://Aktualne.cz) se před nějakým časem objevil článek zabývající se rozmáhajícím se fenoménem nálepkování určitých sociálních skupin jako nepřizpůsobivých (dále např. na blogu [Silvie Lauder](#) či [Jiřího Hřebenáře](#)). Vše by bylo v pořádku, pokud by se ze slova nestalo synonymum pro romskou menšinu, jejíž

kulturní kompatibilita s českým prostředím je problematikou přetřásanou více než padesát let. Jelikož se v případě tohoto textu nejedná o novinový článek, ani sociálně-politickou analýzu situace, nebudu se zabývat kroky konkrétních politiků, ale zmíněným fenoménem nálepkování (labelingu), který vztahují i na jiné sociální skupiny. Ve své podstatě se však jedná o společenskou kritiku za pomoci známých sociologických konceptů.

Romskou problematikou jsem se v loňském roce zabýval v jednom z mých textů týkajícím se [rezidenční segregace](#), kde jsem také učinil krátký historický exkurs. Na tomto místě se tak mohu přímo začít zabývat sémiotickou stránkou společenské tendence, při níž se občané začínají dělit na základě klíče přizpůsobivý-nepřizpůsobivý, chceme-li, na občany první a občany druhé kategorie. Vezme-li v potaz sémiotické analýzy Rolanda Barthesa z 60. let minulého století (z českého prostředí vyniká například V. Macura, otcem-zakladatelem moderní sémiotiky je potom ruský autor J.M. Lotman), s jistotou víme, že každý výraz lze opětovně naplnit významem odlišným od toho původního. Na tom bez pochyb není nic zarážejícího, změn ve významu slov si je pravděpodobně vědom každý. Barthes vytváří následující schéma popisující fungování *mýtu*, jinými slovy dané a sociálně definované skutečnosti:

jazyk	označující (1)	označované (2)	
jazyk i mýtus	znak / OZNAČUJÍCÍ (3)		OZNAČOVANÉ (4)
mýtus	ZNAK (5)		

Tabulka zobrazuje, jakým způsobem souvisí jazyk s mýtem, abychom neodbočovali od zavedené terminologie Ferdinanda De Saussure. Není však třeba se k ní vracet podrobněji, Barthes se jen pokusil rozplést složitý vztah jazyka, předmětu a významu, přičemž zdůraznil, že mýtus se řídí stejným principem – určitý znak je označujícím pro určitou označovanou skutečnost, tento vztah však má svoji signifikanci v podobě nového znaku, jímž je mýtus. Tak je možné z označujícího (slovo „nepřizpůsobivý“) a označovaného (konkrétní „lidé, kteří se nepřizpůsobují určitému způsobu života“) vytvořit synonymum založené na rasovém rozlišení mezi Romy a neromy. Dostatečně ilustrativní je v tomto ohledu článek Jiřího Pehe na serveru [Aktualne.cz](http://Aktualne.cz):

*„V médiích a politice se zabydlel pejorativní pojem ‚nepřizpůsobiví‘. V konkrétnější rovině se tím míní lidé, kteří neplatí nájem, nepracují a zneužívají sociálních dávek, dopouští se často kriminálního jednání, ‚vybydlují‘ domy, atd. V obecnější rovině tím má většina prostě na mysli romské spoluobčany, kteří ‚nejsou jako my‘.“ (Pehe 2011)*

Ona *obecnější rovina* je signifikancí mýtu, jímž se zabývám v dalších z následujících odstavců, stejně jako se věnuji teoretickou aplikací fenoménu labelingu (nálepkování, etiketizace). Tato koncepce vychází z konstruktivistických teorií a odkazuje k poměrně široké paletě sociologických témat (konstrukce identity, stereotyp, stigma, deviance aj.) a obrací naši pozornost ke jménům interpretativistické sociologie (G. H. Mead, H. Blumer, E. Goffman aj.). Nálepka stigmatizuje svého nositele a zásadně bez ohledu na jeho reálné přispění svými skutky vytváří předsudky a definuje, co je deviantní. Předsudek či stereotyp je souborem vlastností, který je dané skupině osob připisán sociálním okolím (médiá, politici, různá zájmová hnutí, sousedé a zpravidla i lidé, kteří nemají dostatečné osobní zkušenosti a informace k tomu, aby nálepku mohli vytvořit – můžeme zjednodušeně hovořit o neurčitém *davu*; zásadní je však role moci – nálepkování primárně vychází ze schopností mocenských struktur), přičemž je tento proces velmi nesnadné zastavit či naplnit jiným významem. Jak naznačuje Umberto Eco svým dlouhodobým zájmem o spiklenecké teorie, jednou

vyšlovená myšlenka začíná žít svým vlastním životem (viz tzv. „protokoly sionských mudrců“). Nálepka navíc postrádá nutnost přítomnosti logiky a poměry, na které reaguje, zpravidla neřeší, jelikož může obcházet příčiny či skutečné problémy.

Lze uvažovat o tom, že labeling je pro fungování společnosti do určité míry nezbytný, jelikož společnost se zpravidla snaží snižovat komplexitu prostředí a sociálních jevů, nejlépe prostřednictvím vytvoření stereotypů. To lze chápat jako funkční reakci a nahrazení instinktů. S růstem civilizovanosti společnosti (Elias 2007) by však měly ustupovat agrese a násilí, stejně jako tvorba stereotypů, jelikož se jednotlivci postupně vymaňují z pout skupin a společnost tak má spět spíše k mírovému stavu a k širší důvěře mezi jejími členy, než naopak; posuzování člověka by mělo spočívat spíše v charakteristikách individuálních, než v těch skupinových. To je ostatně jedním z ideálů společnosti navzájem rovnocenných občanů.

### Jazyk a mýtus nepřizpůsobivosti

Nyní je třeba podrobit výraz „nepřizpůsobivý“ stručnému jazykovému rozboru. Přídavné jméno *nepřizpůsobivý* pochází z podstatného jména *nepřizpůsobivost*, resp. *přizpůsobivost*, tedy od slovesa *přizpůsobit (se)*, což vyjadřuje činnost či schopnost reagovat na prostředí a jednat v souladu s jeho podmínkami, schopnost reagovat na *způsob života okolních lidí*. Pokud však proneseme o osobě, že je *nepřizpůsobivá*, přisuzujeme jí stav, při němž *není schopná* či *ochotná se přizpůsobit* podmínkám prostředí (v tomto případě většinové společnosti), a to ne v tomto okamžiku (to bychom museli říci, že je *nepřizpůsobující se*), ale v časově neohrazeném horizontu, resp. tím říkáme, že *není schopná se přizpůsobit vůbec*. Taková nálepka mimoděk značí, že problémy dané osoby nespočívají v prostředí, ale v ní samotné, jelikož její způsob života je nekompatibilní se způsobem života, ke kterému se vztahuje. Odtud potom vychází rovněž nabízená řešení, která okolí chce slyšet: potlačení nežádoucích projevů, upevnění dohledu nad deviantní skupinou, programy „nulové

tolerance“, to vše namísto integračních a motivačních programů, zejména však dlouhodobé, přehledné a organizované sociální politiky.

Přestože si lidé často nepřiznají, že určitý tvar a způsob použití slova může předurčovat jejich pohled na věc, opak je pravdou. Jak dokázal Barthes na svém konceptu mýtu, každý znak (tvrzení, obraz, časopis, kniha, heslo, symbol...) je označujícím pro označovanou skutečnost, společně však tvoří nový znak (mýtus), výsledné sdělení. Populárním příkladem je *obálka* francouzského časopisu Match, na níž je zachycen mladý salutující černošský voják hledící kamsi vzhůru. V příjemci sdělení však vyvolává představu francouzského impéria, v němž slouží i vojáci odlišných barev pleti věrně a s hrdostí (voják pravděpodobně hledí na vlající či stoupající vlajku). Stejně tak lze chápat „mýtus“ nepřizpůsobivosti: výraz je označujícím pro osoby nerespektující společenská pravidla, ačkoliv způsob použití soustřeďuje pozornost výhradně na romskou populaci „zneužívající sociální dávky“.

Pokud však vztáhneme mýtus/nálepku nepřizpůsobivosti pouze na Romy, zjistíme, že v rovině přizpůsobení se jako takovém postrádá logiku, jelikož v případě romského etnika se lze víceméně neurčitě bavit jediné o jisté míře kulturní odlišnosti ve způsobu jeho života v porovnání s českou většinou, ačkoliv ani ten není nijak definován a bavit se lze pouze o sdělení určitých kulturních hodnot. V souladu s logikou se však takovému způsobu života vymykají i členové bílé většiny, kteří nerespektují stanovená pravidla (např. bezohlednost některých řidičů luxusních vozů nebo zločiny „bílých límečků“), ačkoliv ti pod nálepku nepřizpůsobivosti nespádají, a to pravděpodobně z důvodu, že není snadné a ani možné určit homogenní a snadno označitelnou skupinu.

*„Co třeba nepřizpůsobivý Mrázek, nepřizpůsobivý Krejčíř, nepřizpůsobivý Kožený? Co kapitáni průmyslu z devadesátých let, jimž jsme díky bankovnímu socialismu věnovali miliardy korun z vlastních kapes? Co všichni politici a úředníci, díky jejichž korupčnímu chování přicházíme o stamiliardy? ... Co všichni agresivní řidiči nepřizpůsobující svoji „jízdu vozovce“ a okolním*

řidičům?“ (Lauder 2011)

Častým argumentem pro nepřizpůsobivost jsou nuzné podmínky, v nichž Romové žijí, a materiální nedostatek, jenž neřeší zaměstnáním, ale krádežemi a zneužíváním sociálních dávek. Jenže „*předpoklad, že s materiálním dostatkem se změní i jejich duševní svět, se ukázal jako chybný*“ (Šotolová 2001: 21), takže nelze mluvit o tom, že by bylo možné řešit problematiku represivně – Romy není možné charakterizovat jako skupinu lidí, jejichž cílem je krádežemi zbohatnout a dosáhnout materiálního dostatku, a které je tedy třeba represivními kroky zastavit, nehledě na to, že v netotalitním státě je taková charakteristika rozsáhlé skupiny osob neospravedlnitelná. Nálepka nepřizpůsobivosti s sebou přitom navzdory tomu nese přesně ty charakteristiky, které jsou vhodné pro šířící se nákazu, zločinné skupiny, na něž platí pouze tvrdá ruka státní moci. Řešeními, na něž tak voliči slyší, jsou ostré a po povrchu problému klouzající výroky politiků, kteří s voliči prostřednictvím nálepky nepřizpůsobivosti nachází společnou řeč.

### **Komu prospívá labeling?**

Jak bylo řečeno, nálepkování je jedním z mechanismů, který je nedílně spojený se společenskou organizací sociálních skupin. Vzniká záměrně (účelově směřující směrem od mocenských skupin) a často se šíří nezáměrně (nabízí zjednodušení a zpřehlednění situace, může být náhradou instinktů, které člověk postrádá, může vycházet jednoduše z toho, že uvěříme mocenským skupinám), většinou však z mnoha příčin, takže lze říci, že výsledný obraz, který nálepka vytváří, je konstruktem vědomých i nevědomých motivů všech zainteresovaných členů společnosti. Že je tak nálepka nepřizpůsobivosti bludem a společenským strašákem, poměrně podrobně dokumentuje Ondřej Lánský ve své *analýze Kdo zneužívá sociální dávky?* (Lánský 2011), kde problematiku sleduje z hlediska samotné zneužitelnosti jednotlivých sociálních dávek. Dochází k závěru, že stát má nástroje k zamezení většiny zneužití, že celkové množství zneužitých peněz je sice nezjistitelné a i přesto z relativního hlediska není zásadní pro chod státu; podle Lánského se jedná o imaginární téma.

„*Pro pochopení toho, proč je téma zneužívání sociálních dávek vládními protagonisty politicky zneužíváno, je důležité si uvědomit, že tematizace tohoto problému pomáhá přesunout pozornost od skutečných problémů. Všeobecně zhoršená a znejistěná sociální situace obyvatel je totiž jimi samotnými i většinou parlamentní politické scény interpretována ve světle ‚nepřizpůsobivých‘ či tzv. ‚pobíračů sociálních dávek‘. (...) Ve chvíli, kdy tato analýza ukázala na imaginárnost problému ‚zneužívání sociálních dávek‘, nezbývá než vládě doporučit, aby se zabývala skutečně palčivými problémy naší společnosti a přestala politicky zneužívat téma zneužívání dávek, které reálným tématem není.*“ (Lánský 2011)

Lze říci, že taková nálepka je jen prázdným obalem, sítem, ve kterém sice uváznou někteří „vyhovující“ jedinci, jehož tematizace na nejvyšší úrovni státní politiky je však jen alibismem a mechanismem odvádění pozornosti. To lze doložit například prostřednictvím studia nových sociálních hnutí. Ta, ve snaze prosadit své myšlenky, jsou v první fázi nucena přistoupit k tzv. „rámování kolektivní akce“, tedy mobilizovat mezi následovníky konsensus ohledně definování aktuální situace a jejího řešení (Frič 2007). Společenský problém totiž nevzniká svévolně – musí být nejprve jako problém objeven a *jako problém být také definován* a musí být nabídnuty způsoby jeho řešení. Ilustrovat toto tvrzení je poměrně snadné – dokud většině české společnosti korupční prostředí vyhovovalo a lidé mohli dosahovat drobných benefitů, aniž by náklady na korupci zasahovaly do chodu státu (a komfortu jeho občanů zejména v oblasti infrastruktury státu), nejednalo se o společenský problém, ale spíše normu v duchu předlistopadového populárního hesla „kdo nekrade, okrádá rodinu“.

Nálepka rovněž vyhovuje nejrůznějším extremistickým skupinám a údajným vlastencům, od nichž poté může zaznít po právu ono „my vám to říkali“ . Dodává legitimitu jimi nabízeným řešením a představuje riziko, že problém bude dále redefinován v horším slova smyslu – že bude přizíván mýtus o nepochybném škůdci; dále mýtus o jiné menšině obyvatel, etniku, homosexuálech, o americkém brouku. Vliv sociální skupiny, davu, struktury či kultury na jedince je

nezpochybnitelný, což charakterizují koncepty skupinové konformity, výzkumy davu, Bourdieuho habitus jako vtělení osobních dispozic a norem. Společenské zhodnocení tohoto vlivu by však nemělo podléhat tendenčním definicím, které jedním pohybem ruky smetou ze stolu výdobytky západní civilizace, jako jsou individuální odpovědnost, právo na sebeurčení a vlastní identitu. Doba velkých sociálních celků je nenávratně pryč, což připomíná Anthony Giddens, když mluví o mnohosti identit (Giddens 1991). Samotná etnická příslušnost jako klíč k tomu, aby byla člověku přidělena nálepka nepřizpůsobivosti, se tak v tomto světle zdá jako zcela iracionální konstrukt, a to v tom smyslu, jakou měrou je mu přisuzována společenská důležitost, nebezpečnost a v souvislosti s tím i jeho společensky rozkladná schopnost. Jedná se o lokální problémy mající konkrétní viníky, kteří mají svá jména a čísla na občanských průkazech, viníky, které je třeba podle platných zákonů postihovat, pokud porušují zákony, napadají ostatní či se dopouští rušení nočního klidu. Potom ale stát nesmí dělat výjimky v případě lidí, kteří stojí na druhém konci společenského žebříčku a svojí vlastní nepřizpůsobivostí terorizují své okolí: když riskantní jízdou autem ohrožují ostatní řidiče, umísťují po městech nelegálně reklamní transparenty, či přijímají vysoké úplatky. V opačném případě se zabýváme imaginárními problémy, uniká nám podstata lidského soužití a nepochopili jsme význam základních nástrojů demokratického právního státu: trestního rejstříku, presumpce nevinu a práva na spravedlivý proces.

Záměrem tohoto článku tedy není svalování viny na jiné, ani odvádění pozornosti od neutěšené situace v některých regionech. Pouze tvrdím, že je třeba rozbít mýtus o nepřizpůsobivosti znemožňující jakýkoliv pokus o seriózní řešení. Upuštění od nálepkování, které není snadné korigovat či řídit, znamená vyčištění názorového prostoru a možnost znovu začít přemýšlet o lokálních problémech, dopadech sídelní segregace či právech a povinnostech každého člověka. Není totiž možné po člověku chtít, aby jednal v souladu s pravidly systému, když se k němu systém sám otáčí zády.

## Literatura a zdroje:

- Barthes, Roland. *Mytologie*. Praha: Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73-X
- Elias, Norbert. *O procesu civilizace, 1. díl*. Praha: Argo, 2007. ISBN 80-7203-838-9
- Frič, Pavol. *Vůdcovství v sociálních hnutích* [online]. *Socioweb.cz*, červenec 2007. ISSN 1214-1720. [Cit. 1. 11. 2011]. Dostupné online <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=299&lst=105>>
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press, 2011. ISBN 978-0804719445
- Lánský, Ondřej – *Kdo zneužívá sociální dávky*. *Denikreferendum.cz*, 29. říjen 2011. [Cit. 7.11. 2011]. Dostupné online <<http://www.denikreferendum.cz/clanek/11822-kdo-zneuzyva-socialni-davky>>
- Lauder, Silvia. *Kdo je tady nepřizpůsobivý?*. *Respekt.cz*, 2. září 2011. [Cit. 4. 11. 2011]. Dostupné online <<http://respekt.ihned.cz/na-rovinu/c1-52772680-kdo-je-tady-neprizpusobivy>>
- Šotolová, Eva – *Vzdělávání Romů*. Praha: Grada, 2000. ISBN 80-7169-528-9

